

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

РОЗВИТОК КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРИ В НАУКОВО-МЕТОДИЧНІЙ ДУМЦІ 30–40-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ

DEVELOPMENT OF THE CULTUROLOGICAL APPROACH TO STUDYING LITERATURE IN THE SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL THOUGHT OF THE 30'S AND 40'S OF THE XX CENTURY

У статті на основі вивчення процесу реалізації культурологічного підходу в теорії та історичній практиці вітчизняної шкільної літературної освіти розглянуто динаміку педагогічних явищ, характерних для певних суспільно-політичних і соціально-культурних умов, розкрито особливості навчання літератури на культурологічних засадах у 30–40-х рр. ХХ століття, окреслено можливості актуалізації продуктивних надбань для розвитку сучасної теорії й практики навчання літератури в шкільній освіті України. Акцентовано на недостатньому конструктивно-критичному осмисленні проблеми реалізації культурологічного підходу в теорії та практиці шкільної літературної освіти України. Зазначено, що в умовах політизації системи радянської освіти її реформування на засадах створення якісно нової моделі радянської школи відбувалося укорінення ідеологічного догматизму, утилітаризму і примітивізму в постановці й розв'язанні теоретичних і практичних завдань, спостерігалася переобтяженість творами невисокого художнього рівня, літературні твори сприймалися виключно як своєрідна ілюстрація до окремих історичних фактів і соціологізаторських положень, аналіз та оцінювання художніх творів на уроках літератури здійснювалися виключно під кутом однозначної радянської ідеології, самостійна читацька інтерпретація сприймалася як вільнодумство. На основі аналізу низки постанов для школи, якими визначалися можливості більш широкого застосування наочності на уроках літератури, програм з української та російської літератури, посібників проаналізовано методичні настанови, які регламентували процес використання на уроках у старших класах творів суміжних видів мистецтв. Висвітлено досвід культурно-просвітницької роботи радянського педагога А. Топорова, здійснюваної серед селян на засадах культурологічної інтерпретації художнього твору. Проаналізовано науково-методичний доробок В. Голубкова, П. Волинського, А. Снежкової, у якому представлено засадничі ідеї реалізації культурологічного підходу на уроках літератури.

Ключові слова: радянська школа, уроки літератури (української та російської), культурологічний підхід до навчання літератури,

принцип наочності, культурологічна інтерпретація художнього твору.

On the basis of studying the process of realization a culturological approach in the theory and historical practice of national school literary education the article deals with the development of pedagogical phenomena, which characterize certain socio-political and socio-cultural conditions, the features of literature teaching on culturological principles based in the 30–40th of the XX century, the possibilities of productive achievements actualization for the development of modern theory and practice of teaching literature in school education in Ukraine. The emphasis is made on the limited constructive and critical understanding of the problem of realization the culturological approach in the theory and practice of school literary education in Ukraine. It is noted that the ideological dogmatism, utilitarianism and primitivism in the formulation and solution of theoretical and practical problems were let into the Soviet school's new model in the conditions of politicization and reformation the Soviet education system. It is also emphasized that programs in literary courses were overloaded with artworks of a low artistic level, and literary works were perceived just as a kind of illustration of separate historical facts and sociological provisions, and the analysis and evaluation of fiction at the Literature lessons were carried out in the context of unambiguous Soviet ideology only, and an individual reader's interpretation was perceived as free-thinking. On the analysis basis of a number of resolutions for the school, which determined the possibility of wider using the visual materials at the Literature lessons, programs on Ukrainian and Russian literature, textbooks it was analyzed the methodical states, which regulated the using of works of interconnected arts in the senior high school classes. It is described the experience of the cultural and educational work of the Soviet educator A. Toporov, carried out among peasants on the basis of culturological interpretation of the artwork. The scientific and methodical heritage of V. Holubkov, P. Volyns'kyi, A. Snejzkova, which is represented the basic ideas of implementation of the culturological approach at the Literature lessons is analyzed.

Key words: Soviet school, Literature lessons (Ukrainian and Russian), culturological approach to the literature studying, visibility principle, culturological interpretation of the artwork.

УДК 373.5.016:821.161.1/.2(091)(477)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-13-2-1>

Гоголь Н.В.,
канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
літератури та методики навчання
Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка

Постановка проблеми в загальному вигляді. В основу побудови змісту сучасної шкільної літературної освіти покладено найголовніші принципи державної політики України в галузі освіти: фундаментальність, науковість і системність знань,

врахування культурологічного й національного аспектів, а також найкращі надбаня вітчизняної та зарубіжної методик викладання літератури. В умовах Нової української школи актуальності набуває питання вивчення літературних творів в

аспекті загального культурного руху на певному історичному етапі, у зв'язках із живописом, музикою, кіно й іншими видами мистецтва; розгляд літературних творів у контексті вітчизняної і світової культури, історії, мистецтва, філософської думки, у взаємозв'язках з іншими текстами. У культурологічній гуманітарній моделі шкільної освіти актуальними будуть наукові дослідження, в яких синтезовано досягнення шкільної літературної освіти на культурологічних засадах та окреслено можливості актуалізації продуктивних надбань для розвитку сучасної теорії й практики навчання літератури. Отже, перспективність і відносно недостатнє конструктивно-критичне осмислення реалізації культурологічного підходу в теорії та практиці шкільної літературної освіти України підтверджують важливість дослідження цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Важливим контекстом для висвітлення проблеми дослідження стали наукові розвідки сучасних учених-педагогів, які розглядають актуальні питання освіти, її історії та сучасності: історію освіти, педагогічної думки, громадсько-просвітницького руху в Україні (Л. Березівська, Н. Гупан, Н. Дічек, М. Євтух, Н. Коляда, О. Петренко, О. Радул, О. Сухомлинська, В. Федяєва й інші); педагогічну спадщину відомих словесників (І. Албул, М. Богуславський, О. Головинська, Н. Демченко, Т. Донська, С. Єлпатьєвський, В. Ісаченко, А. Кришко, І. Мандельштам, Г. Меркін, Л. Новаківська, М. Халанський, Н. Цветкова й інші).

Проблемі культурологічного підходу в освіті присвячені праці І. Балхарової, Є. Бондаревської, М. Бастуна, В. Гури, І. Зязюна, А. Погодіної, Є. Фортунатової, І. Колмолгорової, О. Рудницької, В. Сластьоніна, Г. Тарасенко, О. Тюрдьо та інших учених. Аспекти реалізації культурологічного підходу в умовах шкільного літературного навчання відображено в методичних працях учених (Т. Бугайко, А. Вітченко, Н. Волошина, В. Гладишев, С. Жила, О. Ісаєва, Ж. Клименко, О. Куцевол, В. Маранцман, Л. Мірошніченко, Є. Пасічник, В. Пустохіна, З. Рез, С. Сафарян, Г. Токмань, В. Шуляр, Т. Яценко й інші).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз науково-методичної літератури засвідчив, що проблема культурологічного підходу до навчання літератури (російської та української) у закладах загальної середньої освіти УРСР у 30–40-х рр. ХХ століття не була об'єктом системного дослідження й рефлексії досвіду вітчизняної літературної освіти. У роботах сучасних учених недостатньо висвітлено конструктивно-критичне осмислення реалізації культурологічного підходу в теорії та практиці шкільної літературної освіти.

Мета статті – на основі вивчення процесу реалізації культурологічного підходу в теорії й істо-

ричної практики вітчизняної шкільної літературної освіти розглянути динаміку педагогічних явищ, характерних для певних суспільно-політичних і соціально-культурних умов, розкрити особливості навчання літератури на культурологічних засадах у 30-х–40-х рр. ХХ століття, окреслити можливості актуалізації продуктивних надбань для розвитку сучасної теорії й практики навчання літератури в шкільній освіті України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз історико-педагогічної, навчально-методичної літератури 1930–1940-х рр. ХХ століття дає підставу стверджувати, що в зазначений період відбувалося укорінення ідеологічного догматизму, знеособлення, утилітаризму і примітивізму в постановці й розв'язанні як теоретичних, так і практичних завдань, які ставила перед собою радянська школа. На початку 1930 р. відбулося реформування освіти на засадах формування якісно нової моделі радянської школи, на протигагу буржуазній. Під контролем комуністичної партії передусім перебував процес створення й використання шкільних підручників. Так, у постанові ЦК ВКП (б) «Про підручники для початкової та середньої школи» вказувалося на необхідність створення підручників, що забезпечували б учнів систематичними предметними знаннями, впливали б на їх якість і сприяли розширенню світогляду [4, с. 111]. В умовах політизації системи радянської освіти актуалізувалася проблема створення підручників із літератури, проте в навчально-методичній літературі зазначеного періоду спостерігалася переобтяженість творами невисокого художнього рівня, розгляд художніх творів як ілюстрацій до окремих історичних фактів і соціологізаторських положень тощо.

На початку 1930-х рр. ЦК ВК (б) видає низку постанов для школи, якими визначалися можливості більш широкого застосування наочності на уроках літератури. У програмах із російської літератури були окреслені методичні настанови щодо можливостей використання на уроках у старших класах творів суміжних видів мистецтв з метою розвитку мовлення учнів. Проте навчальні посібники та хрестоматії з літератури розглянутого періоду недостатньо або взагалі не ілюстровані. В окремі хрестоматії все ж розміщено ілюстрації відомих на той час художників. Наприклад, хрестоматія з літератури для 7 класу (автор – Л. Троїцький) ілюструвалася творами А. Агіна, П. Соколова, П. Боклевського, Д. Кардовського, Л. Пастернака та інших, а також подані запитання й завдання, спрямовані на активізацію самостійної роботи учнів, а саме: зіставлення ілюстрацій двох художників на предмет оцінювання майстерного відтворення художниками образу героя художнього твору, написання учнями власного твору на запропоновану тему тощо. Подібні завдання розміщувались і в підручни-

ках для старшої школи. Так, у «Літературі XX століття» для 10 класу подано репродукції портретів письменників, виконані радянськими художниками, ілюстрації до художніх творів (наприклад, художника Ю. Анненкова до поеми «Дванадцять» О. Блока), малюнки письменників, три репродукції картин і фото скульптурних зображень.

У 30–40-х рр. XX ст. почали видаватися посібники у вигляді альбомів і настінних плакатів, які надавали вчителю суттєву допомогу в процесі підготовки та проведення уроків літератури. Серед пропонуванних посібників можна назвати такі альбоми: «Пушкін у портретах та ілюстраціях» (1937), «М.О. Некрасов у портретах та ілюстраціях», «Лермонтов в образотворчому мистецтві» А. Пахомова (1940), «М.В. Гоголь. Альбом ілюстрацій», «Л. М. Толстой. Посібник з літератури для середньої школи» Т. Юркевича (1944) тощо.

Пріоритетною на уроках літератури залишалася ідеологічна оцінка художнього твору, яка не підлягала ніяким сумнівам, проте самостійна читацька інтерпретація сприймалася як вільнодумство. Художні твори на уроках літератури розглядалися виключно під кутом однозначної радянської ідеології. Замість того щоб учитися розуміти й самостійно інтерпретувати художні явища, учні змушені були заучувати заздалегідь сформульоване радянською пропагандою «офіційне» тлумачення художнього твору. За цих умов наука про літературу не могла повноцінно реалізувати свій естетичний та інтелектуальний потенціал, її функцію в навчальному процесі було зведено до ілюстративної прокламації панівної ідеології.

Досвід культурологічної інтерпретації художнього твору втілював у 20-х рр. XX ст. радянський педагог-практик А. Топоров, який проводив шкільну й позашкільну просвітницьку роботу на селі. Культурно-просвітницька робота педагога полягла в організації читання та обговорення художніх творів із селянами. Результатом такої роботи стало видання в 1930 р. книги «Селяни про письменників» [3]. А. Топоров переконливо стверджував, що однією з найкращих форм роботи з художньою книгою є «громкая публичная читка её с попутным и последующим критическим разбором» [3, с. 247]. Педагог апелював до інтерпретації художніх творів через призму власного сприйняття, акцентував на важливості вільних висловлювань власних думок, відвертості й безпосередності в оцінних судженнях [3]. Варто наголосити, що пропонуваний педагогом підхід є актуальним у сучасній методиці навчання літератури, оскільки спрямований на формування в школярів інтерпретаційної компетентності.

Перед читанням художнього твору А. Топоров пояснював аудиторії незрозумілі слова, що використовуються в тексті, коротко ознайомлював слухачів із подіями та фактами, які лягли в основу описаних у творі подій, тощо. Після прослухову-

вання художнього твору присутні висловлювалися з приводу прослуханого, надавали власну оцінку сприйняттю. Щирі та відверті розмови завершувалися відповідями на запитання, які ставив педагог перед аудиторією слухачів, ознайомленням із біографією письменника і ставленням до його творчості літературних критиків. Такий підхід ми розцінюємо як бажання педагога сформувати в читачів уміння висловлювати власне ставлення до художнього твору, інтерпретувати мистецький твір, давати йому критичну оцінку.

Цінними, на нашу думку, у методичних пошуках А. Топорова є те, що педагог розглядав художню літературу як мистецтво слова, вважав її могутнім засобом впливу на формування особистості. Педагог стверджував: «Великое в художественной литературе потому и великое, что оно действует на большинство людей. Действует незримо, как вешняя вода под пластом снега. Люди ощущают больше, чем могут выразить. Это положение особенно верно в отношении крестьян. Художественное творение воздействует, прежде всего, на воображение и эмоции человека. Через возбуждение их оно преобразует и ум» [3, с. 249].

Загалом проблемі культурологічної інтерпретації художньої літератури в довоєнній радянській школі не приділялося належної уваги. Досвід А. Топорова став чи не єдиним винятком у цьому напрямі, за який методистові довелося поплатитися двадцятирічним замовчуванням і репресіями.

Відповідно до постанов ЦК ВКП (б) 1931–1932 рр., питання про використання наочності на уроках літератури актуально порушувалося в методичних працях учених. Так, В. Голубков у «Методиці літератури» (1940) актуалізує проблему порівняльного аналізу літератури й живопису під час вивчення мистецьких напрямів в історичному аспекті («Класицизм XVIII ст. в літературі та живописі», «Соціалістичний реалізм в літературі та живописі» тощо). Методист указував на важливість зіставлення творчості письменників і художників на уроках літератури, акцентував на усвідомленні учнями довершеності мистецьких творів, розумінні ними засобів творення образів у різних видах мистецтв.

Наріжним питанням у методичних пошуках П. Волинського й А. Снежкової щодо організації літературного читання в основній школі (5–7 класи) (1940) [2] було установа рівноваги між емоційно-логічним аспектом літературного аналізу та аналітико-синтетичною діяльністю учнів-читачів. Погляди учених сконцентровані на важливості ознайомлення учнів на уроках літератури з фактами біографії письменника в широкому культурологічному контексті. П. Волинський та А. Снежкова підкреслювали, що «вивчення біографії письменника тільки тоді буде правильно методологічно побудовано, коли її подавати на фоні конкретних

історичних фактів, що ... показують розвиток культури і літератури, коли в ній розкрито світогляд даного письменника і визначено його місце в суспільному житті епохи...» [2, с. 59]. З метою кращого запам'ятовування учнями основних фактів біографії митця учені-педагоги радили використовувати різні види наочності, а саме: фрагменти з автобіографічних творів письменника, його листів, щоденників, уривків із художніх творів про самого митця, вислови та спогади відомих особистостей про нього, а також різноманітний ілюстративний матеріал (портрети письменника, його друзів, фото з картин про епоху, у яку довелося жити письменнику, тощо). У навчально-методичному посібнику «Методика літературного читання в V–VII класах» методистами запропоновано план розгляду біографії Т. Шевченка з використанням розлогих документальних та ілюстративних матеріалів [2, с. 60–62]. Наприклад, під час ознайомлення з дитячим і юнацьким періодом життя Кобзаря методисти радили використовувати низку додаткових історико-літературних матеріалів, а саме: автобіографічний лист поета до редактора журналу «Народное чтение», уривки з повістей «Княгиня» та «Художник», декілька віршів («Якби ви знали, паничі», «Доля», «А.О. Козачковському», «Мені тринадцятий минало»), репродукції картин (Т. Шевченко «Батькова хата в с. Кирилівці», І. Іжакевич «Кріпаки на панському полі», «Мені тринадцятий минало») тощо [2, с. 61–62].

П. Волинський та А. Снежкова аргументували наукові основи аналізу цілісного образу-персонажа, визначили основні групи знань про нього, зокрема про зовнішність персонажа, його поведінку й місце цього образного компонента в художній тканині тексту. Також учені акцентували на вчинках героя, його висловлюваннях, взаєминах з іншими дійовими особами, апелювали до вивчення образу-персонажу в єдності з іншими видами мистецтв, зокрема живописом (наприклад, І. Іжакевич «Маланка в своїй хаті» тощо). П. Волинський та А. Снежкова вважали за необхідне ознайомлювати учнів із суміжними видами мистецтв під час вивчення ліричних, епічних і драматичних творів, проте в науково-методичних працях учені лише фрагментарно окреслювали пропонувану методику. Наприклад, під час вивчення

поезії Т. Шевченка «Якби ви знали, паничі» пропонували використати світліну із зображенням хати письменника; вірш «За сонцем хмаронька пливе», на думку методистів, суголосний із малюнком Т. Шевченка «Кос-Арал»; вивчення «Заповіту» має відбуватися під музику М. Лисенка на слова Кобзаря та супроводжуватися переглядом фото пам'ятників письменнику. Учені-методисти, виокремлюючи два види ілюстрацій (образотворчі й музичні), переконували, що «ілюстрації-картини використовуються на уроках, музичні ілюстрації краще подавати в позаурочний час» [2, с. 145].

Висловлені П. Волинським та А. Снежковою положення узагальнюють методичні пошуки й засвідчують значні досягнення української методичної теорії та шкільної практики навчання літератури у 30–40 рр. ХХ століття, а саме: поєднання самостійного читання художнього твору та його аналізу на уроці літератури; емоційне сприйняття прочитаного й розкриття художніх засобів творення образу; взаємодія аналізу й синтезу під час опрацювання виучуваного твору.

Висновки. Отже, здобутки методичної думки 30–40-х рр. ХХ століття, незважаючи на помітні суперечності між вимогами заполітизованої системи радянської освіти й передовим педагогічним досвідом учених-методистів, стали основою для подальших педагогічних пошуків української методики літератури та плідними передумовами розвитку літературної освіти другої половини ХХ – початку ХХІ століття на засадах культурологічного підходу. Перспективу подальшої роботи вбачаємо в дослідженні ґенези культурологічного підходу в методичній думці 40–60-х рр. ХХ століття.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гупан Н.М. Українська історіософія історії педагогіки. Київ: «А.П.Н.», 2002. 224 с.
2. Волинський П.К., Снежкова А.П. Методика літературного читання в V–VII класах. Київ: Рад. шк., 1940. 176 с.
3. Топоров А.М. Крестьяне о писателях. 6-е изд. Белгород: КОНСТАНТА, 2015. 300 с.
4. Яценко Т. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): монографія. Київ: Пед. думка, 2016. 360 с.